

ЯКІСНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ТИПУ

В статті здійснено спробу логіко-методологічного обґрунтування якісної визначеності категорії «інтелектуальний потенціал суспільства». Показано склад, взаємозв'язок та механізм дії інтелектуоутворюючих та інтелектоспрямовуючих елементів інтелектуального потенціалу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтелектуальний потенціал, інтелектуоутворюючі елементи, інтелектоспрямовуючі чинники, людиноцентрична модель відтворення, інноваційний спосіб виробництва.

Інформаційна революція, поширення використання інформації в усіх сферах суспільного життя є засобом остаточного усунення суперечностей між людиною творцем і людиною виконавцем, між людиною особистістю і людиною асоційованою у колективі, спільноті. Поступово відбувається докорінна зміна мети суспільного виробництва від відтворення речей матеріальних, утилітарно-духовних, стратифіковано-соціальних умов існування людини як фактора виробництва, до відтворення самої людини як мети (а не як засобу) економічного відтворення. В цій підсистемі людина є вже не тільки провідною продуктивною силою економічного процесу, але й метою суспільного відтворення. Тому, на макроекономічному рівні це явище представлено розвитком та поєднанням трьох потужних сфер — матеріального, духовного і соціального виробництва в цілісну макроекономічну систему з новими ціннісними домінантами.

Економічно розвинені країни знаходяться на шляху переходу до нових якісних і кількісних характеристик економічного відтворення. Якісна сутність цього транзиту полягає у формуванні соціально і гуманітарно-орієнтованої економіки. Відбувається перехід до принципово нового — людиноцентричного типу соціально-економічного розвитку. За своєю суттю це явище є сукупністю процесів глибинної перебудови, яка полягає у переміщенні

людини у центр відтворювального процесу [1, с. 33]. Це дає підставу думати, що поряд із утилітарно-капіталістичною системою відтворення формується потужна людиноцентрична модель. Суперечність між ними складає основну суперечність існуючої системи економічного відтворення та її підсистем на сучасному етапі розвитку економіки постіндустріального типу. До славнозвісного ствердження К. Маркса про те, що економічні епохи відрізняються тим, як виробляється, можна додати що економічні епохи відрізняються ще і тим, для чого виробляється, тобто тим, що є головною метою відтворення. На зміну матеріальноцентричній макроекономічній системі економічного відтворення з усіма утилітарно-спрямованими критеріями і відповідними вимірами її ефективності просувається нова — людиноцентрична модель економічного відтворення, яка потребує принципово нових критеріїв оцінки економічної діяльності і нових макроекономічних показників.

С. Булгаков звертає увагу на те, що будь-яка наука спрощує дійсність, ставлячи на місце конкретності схематичні поняття [2, с. 200]. З огляду на це, треба усвідомлювати, що запропонована система еволюційних моделей відтворення є, як будь-які інші моделі, спрощеним уявленням на тлумачення явищ господарського і соціального життя. Дослідження людиноцентричної моделі економічного відтворення в системі розвитку інституційних систем і підсистем постіндустріального суспільства звертає увагу до необхідності пізнання нових домінант, що пов'язані із розвитком сектору інтелектуально-духовного виробництва. Якісні характеристики розвитку інноваційного технологічного способу виробництва пов'язані із розвитком знань, їх нагромадженням та втіленням в інтелектуальних продуктах економічного та соціального призначення.

У процесі сходження думки від загального до особливого можна відзначити, що на рівні загального, інтелектуальний потенціал, як економічна категорія, — це система економічних відносин з приводу використання інтелектуальних ресурсів щодо реалізації сукупності якісних і кількісних характеристик і властивостей економічного розвитку (цілей, напрямків, темпів, пропорцій тощо). Інтелектуальний потенціал, як будь-яка економічна категорія, має сама у собі якісну і кількісну визначеність.

На різних стадіях розвитку суспільства формуються різні уявлення про пріоритети соціально-економічного розвитку, отже, і про якісний зміст інтелектуального продукту. Із зміною соціально-економічних відносин, інститутів, що їх визначають, зміню-

ються економічні, моральні, соціальні пріоритети розвитку суспільства, цільові функції його суспільно-економічного розвитку. Відповідно до цього формуються критерії оцінки результатів економічної діяльності та її наслідків, змінюється пануюче суспільне уявлення про зміст та мету економічного та соціального розвитку, трансформується уявлення про якісну і кількісну визначеність економічного розвитку та його цілі. Усе це є основою, що формує уявлення про цінність і критерії змісту інтелектуального продукту, отже, і інтелектуального потенціалу суспільства.

Таким чином, у процесі руху мислення від загального до особливого виявляється, що, наприклад, в умовах економіки постіндустріального типу пріоритети економічного розвитку та його цільові функції набувають конкретного матеріального змісту, який пов'язаний із інноваційно-інформаційними технологіями та людиноцентричною моделлю економічного відтворення.

На рівні особливого, тобто на рівні пізнання категорії в умовах інноваційного технологічного способу виробництва, як стадії розвитку постіндустріального суспільства, якісна визначеність категорії інтелектуального потенціалу полягає у тому, що вона являє собою систему інституційних економічних і соціальних відносин з приводу спроможності громадян, суб'єктів економічної діяльності і суспільства в цілому щодо створення умов, генерації та використання інтелектуального продукту в економічній діяльності, яка відповідає гуманістичним інституційним уявленням про соціально-економічний розвиток суспільства, людиноспрямованим цільовим функціям його економічного та соціального відтворення. Якісна визначеність інтелектуального потенціалу є іманентною до його сутності, цілей розвитку, що вмонтовані в людиноцентричний тип економічного відтворення. Її зміст пов'язаний із розвитком потужного духовно-інтелектуального сектора економіки і адекватної до нього гуманізованої системи економічних відносин.

Дивлячись на зміст інтелектуального потенціалу із загальносвітоглядного боку, видно, що внаслідок дії інноваційних чинників інтелектуальний потенціал відображає відносини між індивідами, спільнотами, громадянами, колективами, системою соціальних інститутів в умовах інтелектуалізації людиноспрямованого відтворення умов життя і самого життя.

Дослідники поняття інтелектуального потенціалу вказують на те, що він має «багато складових елементів, що його визначають: рівень освіти населення, рівень розвитку науки і техніки, рівень розвитку суспільної свідомості, ступінь творчості, інтелектуаль-

них здібностей індивідів, накопичені населенням знання, навички і способи їхнього застосування» [3, с. 130]. У той же час інтелектуальний потенціал можна назвати невидимим активом з огляду на його нематеріальну природу. Знання або творчі здібності людей неможливо пощупати, а моральні цінності не можна побачити.

Інтелектуальний потенціал суспільства має композитну якісну визначеність, яка характеризує рівень сукупного інтелекту здатного до створення системи зв'язків та відносин, що забезпечують розвиток і реалізацію інтелектуального потенціалу особистості і навпаки. Отже, якісна визначеність поняття інтелектуального потенціалу також полягає у тому, що це субстанція інтегральна. Вона визначає як властивості і ступінь розвитку інтелекту людей, так якісні характеристики всіх систем і підсистем суспільства. Усе це разом гармонізується у цілеспрямовану єдність до руху суспільства у напрямку соціально-економічного розвитку.

Економічна система забезпечує виробництво товарів та послуг, комплекс економічних умов життя людей, рівень розвитку освіти, науки, техніки, технологій тощо. Духовна система забезпечує створення морально-духовних цінностей, задовольняє комплекс духовних потреб, спрямовує рух соціально-економічної системи. Політична система забезпечує функціонування певної форми соціального та державного устрою, розвиток соціальних інститутів, взаємодіє з усім комплексом інститутів метасоціальної системи. Соціальні інститути можуть виконувати роль преса, вибірково забороняючи розвиток певних напрямків знань та нав'язливо сприяючи розвитку інших. Отже, вони здатні руйнувати або розвивати інтелектуальний потенціал як на рівні особистості, так і в суспільстві в цілому [3, с. 134]. Соціальні інститути історично змінюються, внаслідок чого змінюється взаємодія індивідів та соціальних груп. Специфічні соціальні інститути діють як взаємодіючі моделі їх агентів, змінюючись як самі, так і змінюючи соціум у цілому.

Інституційні чинники розвитку соціальної та метасоціальної систем діють на саму людину як носія інтелекту, на її життєві установки, мотиваційні пріоритети. Тенденції, що виникають у суспільстві автоматично, впливають на якість інтелектуального потенціалу та спрямовують його реалізацію у вигляді гармонізації або деформації внутрішніх компонентів, структуризації або деструктуризації моральних принципів і ціннісних домінант. Вказані тенденції виступають основою для подальшої трансформації людських здібностей, їх інтелектуального потенціалу. Такі явища, з одного боку характеризують суть персоніфікованого інте-

лектуального потенціалу, а з іншого — відображають зростання функціональної значущості елементів інтелектуального потенціалу в трансформації його суті. Інтелектуальний потенціал індивіда перетворюється у творчу, рушійну, генеруючу продуктивну силу, трансформується в унікальний ресурс, основою якого виступає постійно самовдосконалююча система людських здібностей. «Роль інтелектуального потенціалу настільки велика, що країни виявляються розділеними нині не за ідеологічними критеріями, а за ознаками розвиненості чи нерозвиненості інтелекту нації» [4, с. 73].

Світогосподарська практика переконливо демонструє багато прикладів, коли країни, що наділені багатими природними ресурсами, затримуються в економічному розвитку і залишаються бідними, а обділені природними ресурсами країни процвітають. У постіндустріальну епоху для економічного успіху недостатньо забезпечити нагромадження капіталу та відтворити у достатній кількості трудові ресурси. Можна забезпечити до певної межі розвитку нечувані темпи економічного зростання у вигляді нагромадження матеріально-технічної бази економіки, як наприклад було в СРСР. Але на певному етапі матеріальноцентричного розвитку відбувається абсолютне і відносне перенагромадження речових матеріальних ресурсів процесу праці без зростання добробуту і покращення умов матеріального життя самого населення. В сучасних умовах розвиток інтелектуального потенціалу «стає ключовим фактором інноваційного лідерства і забезпечується сприятливими умовами для розвитку здібностей людини, покращення умов життя людей і якості соціальної середовища» [5, с. 232].

Більшість авторів вважають, що знання — це концентрована, у певну загальну систему інформація, яка пройшла інституціональну апробацію [6, с. 17]. Носієм і втілювачем знань є людина, але вона здатна до старіння. У зв'язку з цим інтелектуальний потенціал піддається фізичному і моральному зносу. Ступенем фізичного зносу є старіння людського організму і властивих йому психофізичних функцій, а ступенем морального зносу є постаріння знань [7, с. 68]. Тому відтворення і зростання інтелектуального потенціалу здійснюється у процесі навчання і набуття працівниками виробничого досвіду. Тільки через безперервну живу інтелектуальну працю збільшуються якісні і кількісні характеристики інтелектуального потенціалу. Не випадково трикутник «освіта — наука — інновації» є формоутворюючим алгоритмом у розвитку інтелектуально-інноваційного потенціалу. Складники вказаного трикутника залежать від освітніх, наукових здобутків

минулих періодів, від стабільності і розвитку спільноти, розумового запозичення інновацій, вдалого використання інтелектуальних ресурсів. Нові знання, які втілюються у нових технологіях і обладнанні, в підвищенні кваліфікації кадрів і вдосконаленні організації праці забезпечують 80—95 % приросту ВВП у економічно розвинених країнах [8, с. 124].

Крім розглянутих складових категорії інтелектуального потенціалу, іншими його інтелектоутворюючими компонентами є: організаційний потенціал, управлінський потенціал, інформаційний потенціал, духовий потенціал. Зауважимо, що розвиток згаданих інтелектоутворюючих компонентів суспільства відбувається під впливом інституційних чинників державних, політичних та соціальних інститутів, які суттєво впливають як на розвиток самих компонентів інтелектуального потенціалу, так і на векторну — соціально-орієнтовну та людиноцентричну спрямованість цього розвитку.

Організаційна будова системи — це, образно кажучи, її скелет та нервова система. «Нервовою системою» організаційної системи є система управління, ступінь розвиненості якої складає організаційний потенціал цієї системи. Сюди відносяться об'єкти творчої праці менеджерів, інформаційні технології та інформаційні ресурси, електронні мережі, організаційна структура системи і підсистем управління суспільством, економікою, їхньою інфраструктурою.

Про соціально-економічну цінність системи управління можна говорити лише тоді, коли вона відображає комплекс індивідуальних і суспільних соціальних потреб та інтересів, виконує в суспільстві функцію забезпечення соціальної свободи та справедливості і, тим самим, може бути ефективним регулятором суспільних відносин, сприяти їх упорядкуванню і соціальному прогресу [9, с. 9].

Питання ефективності системи управління визначається перш за все якістю управлінських ресурсів, фаховим змістом будь-якої управлінської діяльності. Відтак досконалість роботи системи державного управління визначається передусім якістю її кадрових ресурсів, тобто ступенем їх моральності, компетентності, професіоналізму, творчого, кваліфікаційного потенціалу, комплексу мотиваційних компонентів діяльності.

Важливим інтелектоутворюючим компонентом суспільства є інформаційний потенціал, представлений ресурсами масивів документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних тощо) та інформаційних технологіях, що реалізують інформаційні процеси: збір, обробку, накопичення, зберіган-

ня, пошук і розповсюдження інформації. У цьому розумінні інформаційний потенціал інтелектоутворюючої системи вміщує у себе інформаційні ресурси і технології як основу системи [10, с. 54].

В умовах постіндустріального суспільства значну роль у розвитку його інтелектуального потенціалу також відіграють соціогуманістичні чинники інтелектоутворюючої системи суспільства. Вони охоплюють здатність суспільства виробляти та споживати ідеї та послуги, які уречевлюються в інтелектуальних продуктах, що впливають на освітні, професійні, психологічні, духовно-культурологічні, ментальні, світоглядні якості людини, спільноти й суспільства. Отже, з огляду змісту інтелектоутворюючої системи суспільства в неї вміщуються духовно-інтелектуальні та інституційно-соціальні, світоглядні та політичні чинники, які визначають широке коло різних характеристик щодо якості, спрямованості використання інноваційних, інтелектуально-евристичних та інших творчих здібностей і можливостей, якими володіє не тільки окремих індивід, а й колектив, спільнота, народ.

У системі соціогуманістичних чинників розвитку інтелектоутворюючого потенціалу суспільства деякі дослідники виокремлюють значення інноваційної культури. Наприклад, С. Вовканич та Л. Семів вважають, що тільки завдяки інноваційній культурі людини, колективу, суспільства в цілому формується їхня здатність створювати інноваційні продукти в усіх сферах людської діяльності, що відображає якість людських ресурсів. Інтелектуальний потенціал розвивається, збагачується, отримує реальне втілення в новій продукції, технології, структурі управління [11, с. 17].

Духовна культура — це поняття інтегральне. Вона охоплює цілий світ людських якостей і здібностей, що пов'язані із станом духу та втіленням його у практичній діяльності. У сучасному світі відбувається розщеплення традиційних культур на значну кількість субкультур та їх подальша взаємна диверсифікація у нові, часом невизначені і шкідливі форми.

Незважаючи на суперечливість вище вказаних процесів, все ж таки постіндустріальні країни демонструють керованість у розвитку соціалізації, збільшують інвестування в культуру, соціальні технології, в інші людино-орієнтовані сфери. Це сприяє розвитку менталітету населення у бік діловитості, самостійності у прийнятті рішень, ініціативності. Такі тенденції у розвитку життя пов'язані із прогресуючим функціонуванням інститутів громадянського суспільства. Тут формування людського фактору має прояв не стільки в інвестиційній площині, скільки у культурологічному та ініціативно-організаційному планах [12, с. 104].

Розвиток соціалізації відбувається у напрямку якомога повного виразу особистостей. Разом з цим спостерігається розвиток індивідуалізації особистостей та атомізації суспільства. У ході індивідуалізації народ поступово перетворюється на сукупність індивідуальних і групових суб'єктів — споживачів на ринку політичних та ідеологічних товарів. Навіть у країнах ЄС індивідуалізація усе більше розширює набір критеріїв і форми групової ідентифікації — етнічних, релігійних, сексуальних, естетичних, рекреаційних уподобань, що прийшли на зміну «великих ідеологій», які структурували політичний простір уздовж осі ліві — праві [13, с. 41].

Отже, у логіко-методологічному аналізі суперечностей чинників інтелектуалізації в умовах постіндустріального суспільства виявляється, що розвиток інтелектуального потенціалу — це складний багатомірний процес взаємодії комплексу інтелектуотворюючих складових елементів, який відбувається одночасно на рівнях особистості, колективів, спільнот, суспільства. Вектори його розвитку визначаються інтелектоспрямовуючими чинниками — інститутами соціальної та метасоціальної систем.

Якісна визначеність інтелектуального потенціалу постіндустріального суспільства визначається іманентними до його сутності цілями розвитку, що вмонтовані в людиноцентричний тип економічного відтворення. Цей принципово новий тип відтворення просуває собі шлях. Він пов'язаний із розвитком потужного духовно-інтелектуального сектора економіки і адекватно розвинутої до потреб гуманізованого суспільства сфери соціального споживання і послуг.

Література

1. Проблема эффективности в XXI веке: экономика США / Отв. ред. В. И. Марцинкевич. — М.: Наука, 2006. — 391 с.
2. Булгаков С. Розмисли. Творча спадщина у контексті XXI століття / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2006. — 903 с.
3. Кургунцева Г.Ф. Социологический анализ понятий «интеллектуальный потенциал личности» и «интеллектуальный потенциал общества» // Социально-гуманитарные знания. — 2005. — № 5. — С. 128—138.
4. Трубоч С. Пиц П. Система чинників формування та розвитку інтелектуального потенціалу України // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. — 2007. — № 12. — С. 73—78.

5. Коломиец О. А. Социальная составляющая системы оценки вложений в инфраструктуру инновационной деятельности // Экономические науки. — 2008. — № 3. — С. 232—235.

6. Макаров В. Л., Клейнер Г. Б. Микроэкономика знаний / Отд. общ. наук РАН, Центр. экон.-мат. институт. — М., 2007. — 204 с.

7. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (Еволюція методологічних підходів та сучасність) // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 2. — С. 64—78.

8. Загоруйкін А. Н. Место инновационных процессов в развитии рыночных отношений в Украине // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 56. — Т. 1. — С. 119—125.

9. Селіванов В. Людський вимір політики трансформації державного управління в Україні // Право України. — 2004. — № 10. — С. 4—10.

10. Булыга Р., Кохно П. Природа и экономическая сущность интеллектуального капитала // И. С. Промышленная собственность. — 2006. — № 11. — С. 49—58.

11. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань // Вісник НАН України. — 2008. — № 3. — С. 13—22.

12. Осадчая И. Американское народное хозяйство на новом витке развития // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 10. — С. 102—108.

13. Левин И. Человек и политика в «индивидуализированном обществе» // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 6. — С. 37—47.

Статтю подано до редакції 20.03.09 р.

УДК 330.14:323.329

О. М. Коваленко, аспірантка,
кафедра політичної економії
обліково-економічних факультетів
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РЕНТНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розкрито сутність рентних відносин, пов'язаних з унікальними властивостями таланту людини, її здібностей, знань та професійних навичок, які виступають у сучасній економіці у формі інтелектуального капіталу. Особлива увага